

Сергій Кононенко

ІДЕАЛІЗМ – ТИП ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ І ФОРМА ПІЗНАННЯ В ПОЛІТОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Теоретична площина суспільствознавства і, зокрема, політології міжнародних відносин облаштована якісно-плюралістичним чином, тобто тут присутні різні (за будовою і способом реалізації) теорії. Одним з якісних різновидів цих теорій, в політології міжнародних відносин, є Традиція та ідейна течія. Остання постає ціннісно-історичною пізнавальною формацією – її “пізнавальний механізм” полягає в оцінювальному доборі ¹, а сама вона є формою присутності Історії в політичній науці.

Політологічне пізнання користується і звертається до, оформлених в Традицію, ідеяцій історичних досвідів. В процесі таких ідеяцій, виокремлюється ціннісний елемент, формується розуміюча структура, визначається референтний історичний досвід. Таким чином, суспільна наука увіковічує “дух” певного часу, перетворює історично-конкретний тип суспільного мислення на пізнавальну формацію. Пізнання і теоретизування на підставі Традиції передбачає ціннісну селекцію, коли факти і смисли добираються на відповідність певній цінності, яка становить стрижень даної Традиції.

Саме тому, Традиції завжди замало, аби зрозуміти сучасність і передбачити майбутнє. Вона частково “засліплює”, ґрунтується на вірі, має прихильників і ворогів.

Міжнародно-політологічна Традиція має власну будову, складається з ціннісного елемента/стрижня (догмата), розуміючої структури, референтного історичного досвіду. Таким чином, Традиція послугує об’єктом віри, засобом пізнання, формою присутності Історії в суспільствознавстві. В політології міжнародних відносин виокремлюються чотири основні Традиції – реалізм, ідеалізм, модернізм, глобалізм.

Ідеалізм, як і три інші Традиції теоретизування в політології міжнародних відносин, має власний ціннісний елемент, тобто об’єкт віри ідеаліста. В той час як реаліст вірить в “людську природу” (дуальну, позаісторичну, раціональну), ідеаліст вірить у прогрес, в лінійне вдосконалення людини і суспільства в історії. Для ідеаліста, світ політики (в тому числі міжнародної) перебуває цілковито в “історичному потоці” і, таким чином, є детермінованим перебігом історії, змінюючись разом з нею. Разом з тим, ідеалістський “прогрес” є не простим вдосконаленням, а вдосконаленням за певним зразком-ідеалом. Отже, позаісторичність реалізму ідеаліст “переносить” в майбутнє, в час “після” Історії (тобто “після” її завершення), перетворюючи установку (реалізму) на ідеал (ідеалізму). Припинення історичного процесу є досягненням абсолютного стану, приходом Утопії, втіленням ідеалу, моментом тотального перетворення соціального універсуму.

Об’єктом ідеалістської віри і ціннісним елементом/стрижнем цієї Традиції є “прогрес”. Ідеаліст вірить в те, що не існує нічого позаісторичного, все вміщено до історії і змінюється в її “потоці”. Він також переконаний, що історія прогресує в напрямку до встановлення абсолютного стану через поступове втілення Утопії, а, отже до свого завершення. “Прогрес”, в розумінні ідеалізму, є наближенням такого абсолютного стану, поступовим втіленням Утопії. Нарешті, згідно з ідеалістським догматом, існує, невпинно діючий, “принцип прогресу”, який містить у собі відповідну Утопію, ідеал пост-історичного майбутнього. Отже, історія для ідеаліста є не джерелом прикладів та ілюстрацій як у випадку реалізму, а всеосяжним по-

ступом, втіленням певного принципу тотального переустрою соціального Універсуму.

Ціннісний елемент/стрижень обумовлює визначальні риси розуміючої структури цієї ідейної течії і Традиції. Першою такою рисою ідеалізму є виокремлений і концептуально оформлений “принцип прогресу” – схема за якою розгортається історія і образ того абсолютного стану, котрого вона досягне після свого “завершення”. Лійнійність ідеалістської схеми історичного процесу власне і пояснюється існуванням одного всеосяжного “принципу прогресу”, який спрямовує процесуальну динаміку, містячи в собі схему (чи “програму”) минулого, сучасного, майбутнього². Разом з тим, необхідно зауважити, що ідеалізм по суті футуристичний. Він (соціологічно, історіософськи, політологічно) зорієнтований в прийдешній день, в час остаточного втілення Утопії.

Другою ключовою рисою та елементом розуміючої структури ідеалізму є “месіанізм”, тобто припущення, після виокремлення “принципу прогресу”, існування носія (переважно, це певна велика держава, нація та її лідери, як і союзники) такого принципу. Означений носій прагне спроектувати відповідний “принцип прогресу” (після втілення у внутрішньому устрої) на решту світу, на вернувши людство у свою (ідеологічно оформлену) віру. Ідеаліст має проєкційно-перетворююче уявлення про політичну дію, згідно з яким, зовнішня політика є здійсненням і проєкцією назовні (у міжнародне середовище) бачення кращого облаштування світової спільноти, яке, переважно, формується і, частково, втілюється всередині національного суспільства, поширюючись на решту світу у формі глобальної ідеології.

Третя ключова риса та елемент розуміючої структури ідеалізму може визначатися як перспектива “ціннісно-системної гомогенізації”. Йдеться про завершення Історії остаточним втіленням “принципу прогресу” і витворенням системно та ціннісно однорідної світової політики, яка: по-перше, компонується державами з подібним суспільним устроєм; по-друге, впорядкована за єдиним структурно-інституційним зразком і системою цінностей³.

Ідеалізм, як Традиція в політології міжнародних відносин, якісно (за рівнем теоретичної рефлексії) відрізняється від зовнішньопо-

літичних ідеологій, доктрин, теоретичних підходів, котрі є рефлексією першого ступеня, тобто конкретно-історичними теоретико-легітимуючими (ідеальними) аспектами так само конкретно-історичної зовнішньої політики. Пізнавальний (політологічний) ідеалізм відрізняється від глобальних ідеологій, котрі визначали “долю” того історичного періоду, ідеацією якого, власне і є ця ідеалістська Традиція. Ідеалізм, як Традиція в політології міжнародних відносин, виник внаслідок ідеального перетворення схеми конкретно-історичної дії та взаємодії глобальних ідеологій у світовій політиці на пізнавальну схему, що, власне, і є ідеацією. Остання полягає у редукції емпіричного змісту і збереженні лише абстрактної схеми взаємодії – перетворенні форми відносин на форму пізнання.

Історичний період після Першої світової війни був часом зіткнення на міжнародній арені глобальних ідеологій – лібералізму, комунізму, фашизму (націонал-соціалізму); натхненних націоналізмами великих націй – американської, російської, німецької; ресурсно забезпечених та інституційно уособлених великими державами – Сполученими Штатами, Радянським Союзом, нацистською Німеччиною (Третім Рейхом). Таким чином, маємо три конкретно-історичні ідеалізми: ліберально-американський, російсько-більшовицький, німецько-фашистський. Кожен з цих конкретно-історичних ідеалізмів: по-перше, ґрунтувався на вірі в прогрес і завершення Історії втіленням власної Утопії; по-друге, мав власний “принцип прогресу”, який містив у собі як обриси абсолютного, постісторичного стану (Утопію), так і схему розгорнення історії в напрямі до такого стану; по-третє, визначав носія цього “принципу прогресу”, тобто державу-месію (Сполучені Штати, Радянський Союз, Німеччина); нарешті, окреслював перспективу ціннісно-системної гомогенізації світу (глобальна демократія і демократичний світопорядок, світовий комунізм, глобальний расовий порядок).

Ленінізм-більшовизм є одним з трьох конкретно-історичних ідеалізмів, спрямованих на завершення Історії (втіленням Утопії) і тотальну перебудову міжнародних відносин за відповідним глобально-ідеологічним зразком. Більшовицька зовнішньополітична ідеологія (похідна глобальної ідеології комунізму, передусім в його марксистській інтерпретації) є одним з найяскравіших зразків кон-

кретно-історичного ідеалізму та емпіричних джерел (прототипів) ідеалізму пізнавального (політологічного).

Російсько-радянські більшовики (як і всі комуністи) вірили в соціально-класовий прогрес історії та її завершення встановленням безкласового суспільства, позбавленого експлуатації, держав, воєн, тобто всіх жорстоких атрибутів реального історичного процесу. Вони стали практиками, вихованої класиками, комуністичної Утопії, тими, хто спробував “завоювати небеса”.

Нова російсько-радянська імперія та новий (модифікований комунізмом та оформлений у більшовизм) російський націоналізм стали джерелом сили та наснаги комуністичного “принципу прогресу”, інструментами втілення цієї Утопії і марксистського сценарію “завершення Історії”.

Радянський Союз як ідеалістсько-більшовицький “агент прогресу” (носій комуністичного “принципу прогресу”) був, водночас, і зразком, і фактором тотального перетворення світу. Внутрішня слабкість держави-месії та ворожо-потужне міжнародне середовище роблять державу-месію винятково зразком (а не фактором історичного перетворення), в якому лише виношується “ембріон” майбутнього світоустрою.

З позицій більшовизму, держава переможної соціалістичної революції перетворюється на чинник історичного прогресу (на державу-месію), який здійснюється, в тому числі, і методом революційних воєн. Винятково такі війни, згідно з доктриною ленінізму-більшовизму, витлумачуються як справедливі та прогресивні, а всі інші – реакційні, злочинні, імперіалістичні. Своєю зростаючою силою, держава “диктатури пролетаріату” нав’язує (в тому числі, збройно) решті світу комуністичний “принцип прогресу”, вже втілений в її межах. Саме у такий спосіб відбувається ціннісно-системна гомогенізація міжнародних відносин і світової спільноти.

Фашизм і націонал-соціалізм становили альтернативний більшовицько-комуністичному проект тотального світопереоблаштування і, відповідно, одне з історико-емпіричних джерел ідеалізму як Традиції політології міжнародних відносин. Хоча цей проект проіснував найкоротший історичний час і був, у порівнянні з двома іншими, найменш доктринально раціональним, він, однак, є найпо-

казовішим реально-історичним ідеалізмом саме в міжнародно-політичному сенсі.

Фашист також вірить в прогрес і завершення історії втіленням Утопії. Проте, його постісторичний стан має інше соціобуттєве “розташування” щодо перебігу історії, ніж ліберальна та комуністична Утопії. На відміну від двох останніх, фашистська “вже існує” – це вічний і незмінний вітальний порядок, ієрархія життя, яка затьмарена і “засмічена” багатосотлітніми нашаруваннями та штучними наростами.

Остаточне звільнення єдиного і сталого, вічного і непорушного расового життєвого порядку від штучно-спотворюючих цивілізаційних обмежень і стане днем приходу фашистської (націонал-соціалістичної) Утопії, тобто часом завершення Історії в баченнях саме цього різновиду конкретно-історичного ідеалізму. Націонал-соціалістичний постісторичний стан і сценарій постісторичного майбутнього є архаїчним (цей абсолютний порядок “вже існує”), натомість ліберальний і комуністичний – футуристичні (їх ще належить збудувати). Однак, фашизм також мав свою Утопію, він також потребував певного історичного часу на її втілення, що неминуче передбачає (і в рамках цієї доктрини) віру в прогрес, тобто віру в Історію як процес втілення расово-життєвого порядку (хай це втілення і є “очищенням та відродженням”, а не побудовою), приходом котрого вона й завершиться.

Фашизм і націонал-соціалізм не є настільки раціонально (чи доктринально) виокремленими, розвиненими і “рафінованими” як лібералізм або комунізм, що пояснюється не лише специфікою внутрішньої (суто ідейної) будови двох останніх, але й швидкою поразкою у Світовій війні перших. Однак, на відміну від лібералізму і комунізму, фашизм містить у собі найбільше міжнародно-політичних імплікацій. Інакше кажучи, цей різновид конкретно-історичного ідеалізму є найбільш зовнішньо зорієнтованим і зацікавленим у світовій політиці. Крім того, фашистський конкретно-історичний ідеалізм найкращим чином демонструє русійну силу та джерело натхнення всіх трьох глобальних ідеологій та відповідних проєктів світопереоблаштування – націоналізм⁴. В комуністичному і ліберальному проєктах, ця русійна сила та джерело натхнення були

приховані за універсалістською риторикою і, загалом, інтернаціоналістським світоглядом, “проступивши” лише згодом, за часів воєн та занепаду.

Натомість, фашизм і націонал-соціалізм одразу постали як зовнішньополітичні ідеології певних націй і держав, лише розпочавши (так і не завершивши) трансформацію в глобальний проект світоустрою, не встигнувши приховати націоналістичне походження під універсалістським “камуфляжем”. Крім того, еволюція цієї доктрини (на відміну від лібералізму та комунізму) була позбавлена стадії “первинного ідейного визрівання”, розпочавши свій історичний шлях майже одразу з політичної практики, доктринально розвиваючись “на марші” (причому буквально). Інакше кажучи, фашистська філософія та ідеологія не передували відповідній політичній і, зокрема, міжнародно-політичній практиці, а розгортались разом з нею.

Згідно з базовими постулатами націонал-соціалізму, ціннісно-системна гомогенізація світової спільноти може здійснюватися винятково на расових засадах (чи, радше, засадах “расової чистоти”), а ідеальний, постісторичний порядок постає як ієрархія рас. В світі, на думку фашизму, має запанувати один расовий тип (одна раса), посівши верхівку глобального розташування сил.

Третім (хоча й мабуть головним) конкретно-історичним ідеалізмом та історико-емпіричним джерелом ідеалізму як Традиції політології міжнародних відносин є лібералізм, який вперше постав глобальним проектом світопереоблаштування у формі вільсоніанства, живлячись американським націоналізмом та опираючись на американську великодержавність. Перемога (хай і тимчасова) саме цього різновиду конкретно-історичного ідеалізму над двома іншими (комуністично-більшовицьким і націонал-соціалістичним), а також доктринальні риси власне лібералізму (антропоцентризм, гуманізм, пріоритет свободи) призвели до хибного ототожнення ліберального ідеалізму з ідеалізмом загалом.

Лібералізм склав ідейне осердя одного з трьох глобальних проєктів, котрий, подібно оформленню комунізму в більшовизм, набув форми вільсоніанства. Причому, останнє містило у собі не лише ідею поширення демократії, але й багато інших суто ліберальних

концепцій (зокрема, “вільну торгівлю” та “багатосторонній інституціоналізм”).

Вільсоніанство, як і решта зразків конкретно-історичного ідеалізму, є, водночас, глобальним проектом світопереоблаштування (“принципом прогресу”) та ідеологією зовнішньої політики Сполучених Штатів, постаючи, свого роду ідеологічною матрицею (всеосяжно-впорядковуючою) всієї американської зовнішньополітичної діяльності. Прихід Сполучених Штатів у світову політику майже збігається з настанням ери ідеалізму (часом зіткнення на міжнародній арені глобальних ідеологій). Через те, саме ідеологічні міркування є вирішальними та інтегруючими для зовнішньополітичної практики цієї наддержави, вони об’єднують та структурують всі інші мотиваційні комплекси (економічні, політичні, безпекові) зовнішньої політики⁴.

Таким чином, у випадку всіх трьох зразків конкретно-історичного ідеалізму, можна говорити про цілковиту ідеологізацію зовнішньої політики (передусім, великих держав-месій). Наскрізь ідеологічними були не лише зовнішньополітичні практики російських комуністів (більшовиків) і німецьких націонал-соціалістів, але й американських лібералів, зовнішньополітичне мислення котрих, базувалося і було ідейно пронизаним постулатами вільсоніанства.

Таким чином, лібералізм у формі вільсоніанства протистояв двом іншим конкретно-історичним ідеалізмам – комунізму/більшовизму та фашизму/націонал-соціалізму, змагаючись з ними за світове панування і, навіть, (хай тимчасово) перемігши у цьому зіткненні. Вільсоніанство є лише одним з різновидів конкретно-історичного ідеалізму (ліберального), одним з трьох глобальних проектів світопереоблаштування, який за своїм спрямуванням до завершення Історії і тотальної реконструкції світу є не менш тоталітарним ніж фашизм та націонал-соціалізм чи комунізм-більшовизм. Ліберальний “принцип прогресу”, отримавши носія в особі Сполучених Штатів та набувши історично-конкретної форми вільсоніанства, опинився перед загрозою (з погляду ідеалізму) “націоналізації”, тобто загрозою трансформації винятково в ідеологію американської зовнішньої політики, з перспективою перетворення на імперську ідеологію. Такій трансформації (деградації, з погляду ідеалізму) могло посприяти

навіть змагання з двома іншими глобальними ідеологічними проектами. З іншого боку, відрив глобально-історичного, ідеологічного проекту світопереоблаштування від живлячих і підтримуючих його національного ґрунту та великодержавної опори, неминуче призведе до перетворення цього проекту на екстравагантну (з погляду “національних інтересів”) політичну фантазію, а прихильників на політичних мрійників.

Однак, поки що ліберальне вільсоніанство виглядає найменш “націоналізованим”, переважаючи, за інтернаціоналізмом та універсальністю, альтернативні – комуністично-більшовицький (він був остаточно “націоналізованим” у формі сталінізму, маоїзму та офіційної зовнішньополітичної ідеології КПРС) і фашистський (він так і не встиг стати цілковито універсальним) глобальні історичні проекти.

Ми живемо в ліберало-центричному, ідеологічно однополюсному світі. Два основних опоненти лібералізму не витримали політичної та економічної конкуренції: фашизм – внаслідок військової поразки держав-носіїв цієї глобальної ідеології; комунізм – внаслідок розпаду наддержави-носія. Сьогодні, лібералізм перебуває в становищі переможених ним глобальних ідеологій. Він також не витримує історичного випробування, випробування “прищепленням ліберальних демократій” решті світу. Відбувається відторгнення його цінностей більшістю позаєвроатлантичних народів, виникають антиліберальні фундаменталізми. Подібним чином, фашизм не витримав історичного випробування війною, а комунізм світовою революцією і спроможністю дати реальну політичну та економічну альтернативу решті позакомуністичного світу. Лібералізм, втрачаючи ознаки “глобальної віри”, перетворюється на політичне знаряддя домінування країн світ-системного ядра та ідеологічний засіб периферизації решти народів світу.

¹ Виндельбанд В. Избранное. Дух и история. – М.: Юристь, 1995. – С. 39, 51;

² Fukuyama F. The End of History and The Last Man. – N. Y.: The Free Press, 1992. – P. 165, 171, 245;

³ Muravchick J. Exporting Democracy. Fulfilling America’s Destiny. – Washington D. C.: The AEG Press, 1991. – P. 3, 8;

⁴ Smith T. America's Mission. The United States and The World Wide Struggle for Democracy in The Twentieth Century. – New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1994. – P. 87;